

ského antropologa Victora W. Turnera již představuje praktický příklad výkladu konkrétního kulturního fenomenu (rituálu přechodu a liminality) z perspektivy symbolické antropologie. Šestá studie s magickým názvem *Deep Play* umožní našemu čtenáři blíže se seznámit s přístupy rozvíjenými v rámci symbolické antropologie. Autorem této dnes již „kultovní“ antropologické studie interpretující kohoutí zápasy na Bali jako hru je nejslavnější současný americký antropolog Clifford Geertz. Předposlední ukázka je pro změnu dílem předního reprezentanta současné evropské sociální antropologie – norského antropologa Fredrika Bartha. Jeho článek *The Analysis of Culture in Complex Societies* představuje originální příklad hledání nových přístupů v současném antropologickém výzkumu komplexních společností. Závěrečný článek, který je dílem americké antropoložky indického původu Kirin Narayanové, je věnován jedné z nejaktuálnějších diskuzí probíhajících v současné antropologii – otázce postavení „domorodého antropologa“ v západní vědě.

Uvedené ukázky antropologických prací samozřejmě neaspírují na to, aby pokryly široké spektrum významných antropologů a jejich aktuálních textů. Jako každá selekce je i tento výběr limitovaný a neúplný. Při výběru ukázek i při zpracování vlastního textu stál autor této knihy často na vážkách, co by měl uvést jako podstatné a co vypustit. Dějiny antropologického myšlení totiž představují nesmírně pestrou mozaiku vzájemně soupeřících škol a směrů, přičemž se jejich výzkumná strategie často od sebe liší právě tak radikálně jako předkládané interpretace konkrétních antropologických problémů. Vzhledem k nesmírně šíři daného tématu jsem si proto vědom rizika redukcionismu i možného nařčení z neúplnosti prezentovaného materiálu. K rozhodnutí vydat svou práci právě v její současné podobě však přispěl postoj holandského historika a kulturologa Johana Huizingy, který vyřešil podobný problém při psaní své knihy *Homo ludens* následujícími slovy: „Je už údělem autora, který se hodlá zabývat kulturními problémy, že se musí občas odvážit i do oblastí, které dostatečně neovládá. Vyplnit nejdřív všechny mezery svého vědění bylo pro mne nemožné a požadavek ručit za každý detail citátem jsem si usnadnil. Měl jsem na vybranou: psát hned, nebo nepsat vůbec. Psát o něčem, co mi leželo na srdci. Napsal jsem to tedy.“¹⁾

Závěrem bych rád poděkoval všem, kteří se podíleli na náročném překladu jednotlivých studií, jmenovitě – Mileně Jeřábkové (Geertz), Radimu Tobolkovi (Turner), Zdeňku Uherkovi (Barth) a Barboře Matějčíkové (Narayanová). Zvláštní díky za cenné lektorské rady při finálních zpracování této knihy patří také našemu přednímu sociálnímu antropologovi Petru Skalníkovi, díky jehož nezištné pomoci získala tato publikace svojí konečnou podobu.

ČLOVĚK A KULTURA JAKO PŘEDMĚT ANTROPOLOGICKÉHO VÝZKUMU

Geneze antropologie

Kořeny antropologie nalezneme již ve starověku, především v díle Aristotela, který jako první použil pojmu antropologie pro označení komplexního studia člověka a obohatil antické vědomosti o experimentálně podložená fakta ze srovnávací biologie a zoologie. Také v pracích antických lékařů a přírodovědců (Hippokrates, Erasistratos, Hérofilos, C. Galénos, T. L. Carus) je možné objevit řadu poznatků, které svědčí o empirickém studiu lidského organismu. Za prvního antropologa v moderním slova smyslu bývá označován Poseidónios z Apameie, který mimo jiné studoval tělesné a povahové rozdíly mezi Seveřany a obyvateli Středomoří, vliv klimatu na psychiku člověka a míru lidské adaptability k přírodnímu prostředí. Ve středověku sice studium lidského těla ustupuje pod vlivem církevního učení do pozadí, ale rozkvět renesance sebou přináší zájem o empirický výzkum lidského organismu. V 16. -17. století byly postupně položeny základy anatomie (A. Vesalius), fyziologie a embryologie (W. Harwey) a biologické taxonomie (J. Ray, C. Linnéus). V 18. století již byly vytvořeny předpoklady pro systematické studium evoluce živočišných druhů (G. L. L. Buffon, J. B. de Lamarck). Ve 2. polovině 19. století zakladatel antropometrie P. P. Broca a jeho žáci rozpracovali metodologii měření antropologických znaků a zavedli do antropologie exaktní měřicí přístroje, tabulky a grafy. K dalšímu rozvoji antropologie výrazně přispělo také zformulování teorie biologické evoluce Ch. Darwinem a A. R. Wallacem.

Výzkumy antropogeneze a studium mechanismů biologické a kulturní evoluce a adaptace výrazně stimulovaly nejen další rozvoj antropologie jako přírodní vědy, ale přispěly také k rozšíření jejího výzkumného záběru o sociokulturní dimenzi. Ve druhé polovině 19. století tak došlo ve Velké Británii a Spojených státech ke konstituování široce koncipované antropologie jako obecné vědy o člověku, společnosti a kultuře. Předmětem výzkumu antropologie se stal člověk nejen jako biologická bytost, ale také jako tvůrce a produkt kultury. Na rozdíl od kontinentální Evropy, kde i nadále převládala tendence považovat antropologii za přírodní vědu zabývající se studiem variability, morfologie a fyziologie lidského organismu, pro anglosaské země je typické široké pojetí antropologie jako biosociokulturní disciplíny, která integruje poznatky přírodních i společenských věd. Ve Velké Británii se v úzkém spojení s klasickou fyzickou (biologickou) antropologií na základě etnografických, etnologických a archeologických výzkumů postupně konstituovala sociální antropologie jako věda zabývající se komparativním studiem kultury preliterárních společností. S analogickou situací se setkává-

¹⁾ HUIZINGA J., *Homo ludens*, Mladá fronta, Praha 1971, s. 8

me ve Spojených státech, kde základní pilíře obecné antropologie tvoří fyzická a kulturní antropologie.

Sociální a kulturní antropologie

Tradičním objektem výzkumů sociální a kulturní antropologie byla kultura preliterárních společností, které byly považovány za komplexní, vnitřně integrované a do značné míry autonomní sociokulturní systémy. V souvislosti s postupným zánikem původních lokálních kultur se však předmět antropologických výzkumů rozšiřoval na jednoduché rolnické pospolitosti a vyspělé moderní společnosti. Základní metodou sociální a kulturní antropologie je terénní výzkum, tj. systematický sběr antropologických dat využívající nejrůznější techniky empirických výzkumů (zúčastněné pozorování, dotazníková šetření, interview, testy, genealogická metoda, projektivní techniky, případové studie, fotografie, film aj.) přímo mezi příslušníky studované kultury. Nejeфекtivnějším typem terénních výzkumů jsou klasické dlouhodobé pobyty v malých lokálních společnostech, vyžadující od antropologa znalost jazyka a zvyků dané kultury a schopnost přizpůsobit se místnímu způsobu života, sociálním, geografickým a klimatickým podmínkám.

V dějinách antropologického myšlení nalezneme různé postoje k vymezení předmětu a okruhu působení sociální a kulturní antropologie a jejich vztahu k dalším disciplínám, které se zabývají studiem kultury. Terminologické a obsahové nejasnosti jsou způsobeny odlišnou tradicí výzkumů kultury, různou institucionální základnou a odlišnou klasifikací věd v kontinentální Evropě, Velké Británii a Spojených státech. Velmi diskutovaný je především vztah americké kulturní antropologie k sociální antropologii britské. Obě vědy spojuje jejich tradiční objekt výzkumu – preliterární společnosti a jejich kultura. Určitý rozdíl mezi těmito vědami je způsoben poněkud odlišným úhlem pohledu na zkoumanou realitu. Centrální kategorií americké kulturní antropologie je široce chápáný pojem kultura, který je používán k označení třídy všech specificky lidských negenetických jevů, tak jak se projevují v artefaktech, sociokulturních regulativch a idejích sdílených členy určité společnosti. Oproti tomu britská sociální antropologie, preferující pojem společnost, klade důraz na studium hodnot, institucí a zvyků v kontextu sociální struktury, což přirozeně vede k poněkud jinému typu analýzy a interpretace sociokulturních jevů. Zde je ovšem možné vidět příčinu dlouholeté polemiky, kterou mezi sebou vedou britští sociální antropologové a američtí kulturní antropologové o vzájemném vztahu svých věd. Američtí antropologové totiž vycházejí z předpokladu, že studium sociální struktury představuje pouze dílčí pohled na kulturu zkoumané společnosti, a proto mají tendenci považovat sociální antropologii za subdisciplínu kulturní antropologie. V americkém pojetí proto sociální antropologie vystupuje pouze jako jedna z antropologických disciplín, která se primárně zabývá studiem sociální struktury. Oproti tomu britští sociální antropologové, kteří zejména ve druhé

polovině 20. století usilují o integrální studium člověka, společnosti a kultury na podstatně širším vědním základě, mají tendenci považovat kulturní antropologii za součást své sociální antropologie. Vzhledem k příbuznosti těchto věd a rostoucí integraci výzkumných metod a technik se v uplynulých letech ve Velké Británii i Spojených státech stále více prosazuje nové pojetí syntetické sociokulturní antropologie, která by v sobě vedle kulturní antropologie zahrnovala také antropologii biologickou, sociální a aplikovanou.

Poměrně jednotný postoj zaujímají britští a američtí antropologové k etnografii a etnologii. Považují je za základní subdisciplíny sociální a kulturní antropologie, které zajišťují dvě základní fáze antropologických výzkumů. Etnografie pokrývá deskriptivní, popisnou rovinu studia a plní úkoly spojené se sběrem, popisem, klasifikací a analýzou antropologických dat prostřednictvím terénního výzkumu určité kultury. Etnologie poté provádí zobecnění tohoto materiálu v mezikulturní i historické perspektivě. Americká kulturní antropologie je však podstatně širěji koncipovaná, nežli sociální antropologie britská. Zahrnuje v sobě totiž kromě etnografie a etnologie také archeologii, prehistorii a lingvistickou antropologii.

Vzhledem k širokému výzkumnému poli spolupracuje sociální a kulturní antropologie s řadou dalších vědních disciplín. Ze společenských věd aktivně využívá zejména poznatky sociologie, psychologie, historie, folkloristiky a religionistiky. Se sociologií sdílí zájem o problematiku fungování a vývoje sociální struktury společnosti, s psychologií otázky vztahu biologické a kulturní determinace lidské činnosti, s historií studium proměn sociokulturních systémů v procesech kulturní difuze a evoluce. Blízko má také k folkloristice a religionistice, s nimiž ji spojuje společný zájem o oblasti symbolické kultury.

Z okruhu přírodních věd je sociální a kulturní antropologie úzce spjata s fyzickou antropologií a jejími subdisciplínami – paleoantropologií, fyziologickou, morfologickou a vývojovou antropologií, molekulární antropologií aj. Předmětem výzkumů současné fyzické antropologie je studium růstu, vývoje a funkce lidského organismu v rámci různých rasových, etnických, kulturních a sociálních skupin populace v čase a prostoru. Pozornost je přitom věnována zejména výzkumu fyziologických, biochemických, genetických a ekologických faktorů, které působí na variabilitu a morfologii lidského těla. V centru zájmu antropologů proto stojí problematika role dědičnosti, přírodního výběru a vnějšího prostředí na proměnlivost organismu ve fylogenetickém a ontogenetickém vývoji člověka. Charakteristickým rysem současné fyzické antropologie, která stále častěji vystupuje pod alternativním názvem biologická antropologie, je snaha o studium člověka v biosociokulturní perspektivě s důrazem na kulturologický přístup k poznatkům shromážděným přírodními vědami. Tendence konstituovat biologickou antropologii jako biokulturní vědu je typická zejména pro americkou antropologii, což je pochopitelné, když si uvědomíme, že zde biologická antropologie není chápána jako autonomní oblast vědeckého výzkumu člověka, ale tvoří spolu s kulturní antropologií nedílnou součást obecné antropologie.

Vývojové etapy sociální a kulturní antropologie

Přestože dějiny britské sociální a americké kulturní antropologie představují relativně samostatné linie výzkumů člověka a kultury, je nezbytné posuzovat vývoj těchto věd ve vzájemných souvislostech a v kontextu dějin evropské kontinentální etnografie, etnologie a archeologie. Anglosaská sociální a kulturní antropologie je produktem vývojové kontinuity evropského vědeckého myšlení, jímž nepřešla být nikdy ovlivňována. Její kořeny nalezneme již v dílech antických, renesančních a osvěcenských cestovatelů, historiků a filozofů, kteří věnovali pozornost studiu mravů a obyčejů kultur mimoevropských národů. Sociální a kulturní antropologii je ovšem nezbytné odlišit od filozofické antropologie, která jako filozofické studium podstaty a existence člověka nepředstavuje antropologickou disciplínu v pravém slova smyslu, ale tematickou součástí filozofie – filozofii člověka. Z hlediska sociální a kulturní antropologie však může být filozofie člověka v mnoha aspektech inspirativní, o čemž svědčí například výzkumy představitelů německé filozofické antropologie (A. Gehlen, M. Landmann, H. Plessner, E. Rothacker aj.).

Vznik moderní sociální a kulturní antropologie jako samostatné vědy o člověku a kultuře je spjat s jedním z nejvýznamnějších vědeckých hnutí druhé poloviny 19. století – evolucionismem. Představitelé evolucionistické antropologie, etnografie a etnologie (E. B. Tylor, J. G. Frazer, H. Maine, J. J. Bachofen, L. H. Morgan, J. Lubbock, A. Bastian, M. Kovalevskij aj.) se zabývali především rekonstrukcí univerzálních stadií dějin kultury lidstva a studiem vzniku a vývoje nejruznějších forem materiální a duchovní kultury. Jako první rozpracovali globální antropologické pojetí kultury a položili tak základy systematického studia sociokulturních jevů.

Další období antropologických výzkumů kultury, které je charakteristické především kritickou reakcí na teorii a metody evolucionismu, vstoupilo do dějin antropologie jako etapa difuzionismu. V centru zájmu antropologů již není výzkum evoluce kultury lidstva, ale empirické studium mechanismů šíření kulturních prvků a migrace etnických systémů v prostoru. Difuzionismus v antropologii a etnografii reprezentovali v prvních desetiletích 20. století představitelé německo-rakouské školy kulturních okruhů (F. Graebner, B. Ankermann, W. Schmidt aj.), britské heliolitické školy (W. H. R. Rivers, G. Elliot-Smith, W. Perry aj.) a amerického historismu (F. Boas, C. Wissler, R. H. Lowie). Toto období je významné pro konstituování moderní americké kulturní antropologie, která se především díky F. Boasovi a jeho žákům zformovala jako syntetická věda o kultuře.

Překonání difuzionismu v americké kulturní antropologii souvisí se vznikem systémových teorií kultury, které byly ve 30. a 40. letech vypracovány představiteli amerických škol konfiguracionismu (R. Benedictová, A. L. Kroeber, C. Kluckhohn, M. E. Opler) a výzkumů osobnosti a kultury (M. Meadová, R. Linton, A. Kardiner, C. DuBoisová). V britské sociální antropologii přispěli ke zkoumání

kultury na systémové úrovni především zakladatelé klasického funkcionalismu (B. Malinowski, A. R. Radcliffe-Brown). Předmětem zájmu antropologů se v této době stal výzkum kulturních prvků z hlediska jejich významu pro uchování celistvosti sociokulturních systémů. Přes řadu podobností se americká varianta systémových výzkumů kultury liší od evropského funkcionalismu. Pro americkou kulturní antropologii bylo typické etnopsychologické zaměření, orientace na problematiku formování osobnosti v procesu socializace a enkulturace a důraz na studium kulturních vzorů v synchronní a diachronní perspektivě. Oproti tomu představitelé britského funkcionalismu považovali tyto otázky za druhotné a kladli důraz na analýzu struktury a funkcí sociokulturních systémů, především v synchronní perspektivě.

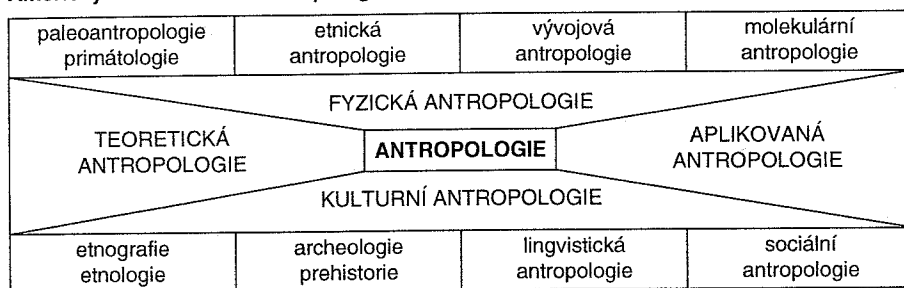
Od poloviny 20. století se hranice, které od sebe oddělovaly americkou kulturní antropologii, britskou sociální antropologii a evropskou kontinentální etnologii a etnografii, značně uvolnily. V antropologických výzkumech člověka a kultury se sice zpočátku udržoval vliv funkcionalismu a strukturálního funkcionalismu, ale v průběhu 60. let již další vývoj antropologického myšlení výrazně ovlivňoval také strukturalismus, fenomenologie a hermeneutika. Vzájemné ovlivnění evropské a americké antropologie vedlo ke sblížení výzkumných přístupů, modernizaci antropologických metod a technik a k snahám o využití koncepcí vypracovaných v jiných vědních disciplínách. Zvláště výrazně se tento trend projevil na půdě francouzské strukturální antropologie v dílech C. Lévi-Strausse, který ve svých výzkumech kultury originálním způsobem využil metody lingvistiky i matematiky. V určité opozici k ahistorickému strukturalismu se v 60. letech rozvíjí také neoevolucionistická antropologie (L. A. White, J. H. Steward), jejímž charakteristickým rysem byla snaha rozšířit strukturální a funkcionální explanaci o historickou perspektivu.

V současné době můžeme v sociální a kulturní antropologii sledovat dvě základní linie antropologického myšlení. První je přímo spjata s metodologickými východisky neoevolucionismu a rozvíjí široké, globální pojetí kultury jako specificky lidského, negenetického, adaptačního mechanismu. Typickým reprezentantem tohoto trendu jsou školy kulturní ekologie, kulturního materialismu a procesuální archeologie. Druhou linii reprezentuje řada teorií, které redukují kulturu na ideový, znakový systém. V tomto pojetí kultura není považována za materiální systém, ale za soubor specificky organizovaných a kolektivně sdílených znalostí, symbolů, významů, sociokulturních regulativů, kulturních kódů a pravidel, které si člověk osvojil jako člen určité společnosti. Tato výzkumná linie je rozvíjena zejména v rámci směrů nové etnografie (kognitivní antropologie, symbolické antropologie, etnosémantiky a etnovědy) a postprocesuální archeologie.

Současná sociální a kulturní antropologie představuje komparativní disciplínu, která na základě mezikulturních srovnávacích výzkumů usiluje o systémovou analýzu sociokulturních systémů v prostoru a čase. V důsledku odlišné tradice výzkumů člověka, společnosti a kultury v Evropě a Americe je ale pojem antropologie i nadále používán nejednotně a vystupuje v několika významech. Pro

většinu prací amerických a britských antropologů je typické pojetí antropologie jako komparativní, systémově orientované vědy zabývající se studiem člověka jako člena určité kultury v syntetické perspektivě fyzické a kulturní (sociální) antropologie. V kontinentální Evropě dosud v řadě zemí převládá pojetí antropologie jako přírodní vědy primárně zkoumající variabilitu a morfologii lidského organismu. Současně se ale i tady setkáváme se širokým pojetím antropologie jako biosociokulturní vědy i s pokusy spojit klasické antropologické disciplíny (fyzickou antropologii, etnografii, etnologii) s filozofickým studiem podstaty člověka. Příkladem takového přístupu může být i pokus českých vědců o vybudování integrální antropologie jako široce koncipované báze pro syntézu věd o člověku. Nejrozpracovanější variantou antropologie jako syntetické a integrální disciplíny však dnes představuje anglosaský model antropologie, který zahrnuje nesmírně diferencovaný komplex speciálních věd a přístupů, které je možné dále klasifikovat podle subdisciplín fyzické, sociální a kulturní antropologie, podle hlavních tematických oblastí antropologických výzkumů, podle jednotlivých škol a směrů i sociotechnických funkcí, které antropologie plní. Přestože se antropologii za celou dobu jejího trvání nepodařilo sjednotit, představuje dnes právě ve své anglosaské variantě jednu z nejprogresivnějších věd o člověku, společnosti a kultuře.

Americký model obecné antropologie:

ZÁKLADNÍ OBLASTI VÝZKUMU SOCIÁLNÍ A KULTURNÍ ANTROPOLOGIE

Teoretická a aplikovaná antropologie

Teoretická antropologie představuje speciální oblast antropologických výzkumů tvořící teoretický a metodologický základ antropologických věd. Předmětem teoretické antropologie je studium teorií a hypotéz v jednotlivých antropologických směrech, analýza metod a technik výzkumu a vymezení vztahu mezi základními antropologickými pojmy a kategoriemi. Teoretická antropologie usiluje o integraci současného antropologického poznání a vytvoření obecných teoretických a metodologických východisek studia člověka a kultury. Teoretická antropologie proto věnuje zvláštní pozornost vymezení vnitřních vztahů mezi jednotlivými úrovněmi antropologických výzkumů a budování obecné teorie člověka, společnosti a kultury. Tím vytváří nezbytné předpoklady pro výzkum nejobecnějších zákonitostí vývoje člověka a kultury i pro studium dílčích sociokulturních procesů. O její poznatky se ve svých výzkumech opírají všechny antropologické výzkumy, které svým vlastním vývojem zpětně rozšiřují její teoretickou základnu i metodologii.¹⁾ Teoretická antropologie, která je pěstována zejména jako akademická disciplína, zahrnuje takové oblasti činnosti, jakými jsou teoretický a empirický výzkum, akademická výuka a produkce antropologických publikací a filmů.

Aplikovaná antropologie oproti tomu představuje speciální, prakticky zaměřenou oblast činnosti antropologů, která je založena na využívání antropologických poznatků, teorií, metod a technik k ovlivňování procesů sociokulturní změny. Charakteristickým rysem aplikované antropologie je její orientace na problematiku sociálního plánování. Na základě objednávky státních, mezinárodních nebo soukromých institucí a organizací antropologové vypracovávají projekty modernizace a inovace v různých společnostech a kulturách světa. Mezi typické úkoly, které aplikovaná antropologie plní, patří vypracování expertních zpráv, které zahrnují analýzu výchozí situace před chystanou změnou, vymezení všech možných alternativ průběhu změny a jejich potenciálních následků. Antropologové přitom usilují o dosažení co největší efektivity zaváděných inovací a eliminaci jejich vedlejších důsledků. Základní rozdíl mezi akademickou antropologií a antropologií aplikovanou není dán metodami výzkumu, ale vyplývá z odlišných cílů a spolupráce s institucemi, které usilují o provedení sociokulturních změn. Vedle teoretické přípravy projektů se antropologové ve funkci expertů, poradců a konzultantů pro rasové, etnické a kulturní otázky bezprostředně podílejí na

¹⁾ Srov. BIDNEY D., *Theoretical Anthropology*, Columbia University Press, New York 1953